

CEMİL MERİÇ'İN DÜŞÜNCE DÜNYASINDA SUFİLER VE SUFİ ŞAİRLER

Selami Şimşek

■ Son devrin dikkat çeken münevverlerinden biri olan Cemil Meriç'in düşünce dünyasında yer alan sufilere ve sufi şairlere geçmeden önce, onun tasavvufla irtibatına, tasavvuf ve tarikatlara ilişkin yaklaşımlarına ana hatlarıyla bir göz atmayı faydalı buluyoruz.

Burada şu hususu zikretmeden geçemeyeceğiz ki son devirde yetişmiş ilim, kültür, sanat ve edebiyat dünyamızın birçok şahsiyetinin tasavvufla doğrudan yahut dolaylı olarak irtibatı bulunmaktadır. Nitekim Mehmet Âkif Ersoy, Mevlevîlik kültüründen oldukça beslenerek Melami neşveye yakın dururken Yahya Kemal Beyatlı önce Melametilik'i sonra da rint tarzı bir hayat sürmeyi tercih etmiş, Nurettin Topçu Nakşi-Hâlidî şeyhi Abdülaziz Bekkine'ye ve Necip Fazıl Kısakürek de Abdülhakim Arvasî'ye kapılanarak onların sohbet sofralarından nasiplenmiştir.

Cemil Meriç ve Tasavvuf

Hemen ifade edelim ki Meriç'in tasavvufla irtibatı, Âkif ve Beyatlı gibi doğrudan değil dolaylı olmuştur. Bir başka ifadeyle onun tasavvufla irtibatı, bir kâmil mürşide bağlanarak ondan feyiz alma şeklinde değil, sufilerin şahsiyetlerinden, eserlerinden ve görüşlerinden etkilenme şeklindedir. Zira Meriç'in eserlerine bakıldığında onun tasavvufun tarifi, kaynağı ve tarihine, bazı tasavvuf terimlerine, tarikatlara, tasavvuf zümrelerine, mutasavvıflara, sufi şairlere ilişkin epeyce görüş ortaya koyduğu müşahede edilmektedir.

Bazı kaynaklarda *"İçinde doğup büyüdüğü cemiyetin şuurlarında bulunan tasavvufi öğeler zaman zaman düşündüklerinde ve dolayısıyla yazdıklarında tezahür ederse de bu, onda tasavvuf konularına ilgi katına ulaşmaz"* ve *"Cemil Meriç'in mistisizm hemen her zaman, görsel sanatlar ise kamilen dünyasının dışında kalmıştır."* şeklinde kanaatler ortaya konulmuşsa da esasen Meriç'in kişiliğinin tasavvufla özellikle

mistisizme yakın durduğunu ifade etmeliyiz. Şöyle ki Necip Fazıl'ın "Allah'ın, iç gözü daha iyi görsün diye dış gözünü kapadığı gerçek ve sahici münevver" diye tanıttığı Meriç öncelikle ve özellikle münzevi bir tabiata sahiptir: "Kimim ben? Hayatını Türk irfanına adayan, münzevi ve mütecessis bir fikir işçisi", "Bölünen bir tarihi birleştirmek münzevi bir yazarın harcı mı?"

Sonra Meriç, "yogi" hakkında bilgi verirken mistik bir terbiyenin her işin başı olduğunu, ferdin tek başına görünmeyen bir göbek bağı ile kâinata bağlı bulunduğunu ve onun manevi değerlerini besleyen bu usare olduğunu belirtmektedir.

Meriç'e göre dinî ve mistik tesellilerden mahrum olanlar kendilerini kahredici bir ikilemin karşısında bulurlar ki bunlar da sersemlemek, kendini unutmak, oyalanmak, düşüncelerinin alevini alkolde, kumarda, geçici zevklerde söndürmek, yabancılaşmak, hayvanlaşmak, bitkileşmek ya da boyut kazanmak, çoğalmak, müthiş bir aşk ve seziş gayretiyle bir ordu olmaktır.

Esasen Meriç, "Miskinler Tekkesi" olarak nitelendirdiği fildişi kulenin dışında bir aydın olmak isterken olamamış ve fildişi kuleye sığınmak zorunda kalarak yıllar yılı bu kulede yalnızlığın nöbetini tutmuş, âdeta "Miskinler Tekkesi" dervişi kesilmiştir.

Ayrıca bir soruşturmaya verdiği cevaptan da Cemil Meriç'in tasavvufî eğitimi ve mürşit sahibi olmayı önemseydiği anlaşılmaktadır. Nitekim Büyük Doğu çevresinde gerçekleştirilen bir soruşturmaya verdiği cevapta Necip Fazıl'dan söz ederken şöyle demiştir:

"Necip Fâzıl değerli bir şairdir. Çok güzel konuşur. Terbiyeden de geçmiştir. Piri vardı, o zaman Abdülhakim Arvasî... Onun tesiri altında kalmıştır. Ve onu tanıdıktan sonra zaten kendini bulmuştur."

Hâl böyle iken Meriç, *Bu Ülke* adlı eserinde "... Ben, herhangi bir tarikatın sözcüsü değilim. Yani, ilân edilecek hazır bir formülüm yok. Derslerimde de, konuşmalarımda da tekrarladığım ve darağacına kadar tekrarlayacağım tek hakikat: her düşünceye saygı." (Jurnal, 19.11.1964) diyerek herhangi bir tarikatın sözcüsü olmadığını belirtmişse de bu ifadeler onun bir tarikata mensubiyetinin yahut tasavvufa yakınlığının olmadığı anlamına gelmemektir.

Meriç ayrıca eserlerinde "Hint'i tanımak zorundayız, çünkü İslâmî tefekkürün sertac-ı iptihacı tasavvuf o ülkeden fıskırdı. Cetlerimiz İslâm'ı kabul etmeden önce Budisttiler. Hint'i tanımak zorundayız. Asya düşüncesinin dayandığı temel, Hint düşüncesidir. Hint'i tanımak zorundayız. İnsanlığın irfan ve idrakine istikamet veren iki yaratıcı millet var: Hint ve Yunan... Biz bu iki ülkenin merkezindeyiz. Akdeniz Doğu ile Batı'nın zıfak yatağı." ve "Yakın Doğu din düşüncesinin temelleri şaşılacak bir selabetle sûfî metafiziğinde kendisini göstermektedir." "İslâm mutasavvıfları içinde Yunan'ın yedi hekimi, adını bilmediğimiz nebiler arasındadır. İlk Hıristiyan babalarıyla İslâm mutasavvıflarının inançları arasındaki benzerlik çok dikkate lâyıktır... Bununla beraber bu mistik kozmoloji doğrudan doğruya

sufilerin eseri değildir. Sufi düşüncesine nereden ve nasıl geldiğini ilk defa olarak bu eserde görüyoruz. Seyit Hüseyin Nasr'a göre bu görüşün temellerini Altın Çağ'daki felsefe mektepleri atmıştır. Bilhassa Aristo felsefesinin üstad-ı sânisini (ikinci üstadı) İbn Sina. Demek ki tasavvufun son çiçeklenişini Helenistik kültürün varislerine borçluyuz. Gariip bir zıddiyet... Bu zıddiyeti İslam düşüncesinin ve kültürünün bir iç-hikmet'yle izah edebiliriz." şeklinde görüşler ortaya koyarak İslam tasavvufunun kaynağı konusunda Hint mistisizmi ve düşüncesini, Hristiyanlık ve Yeni-Eflatunculuk tesirini ima ettiren ifadeler kullanmışsa da esasen o, *Işık Doğu'dan Gelir* adlı eserinde bu kaynağın Kur'an ve sünnet olduğunu belirterek bir anlamda hakikati yakalayabilmiştir: "Abbasi hilafeti kurulduktan sonra çeşitli ilimlerle ilgili Yunanca, Süryanice, Pehlevice, Sanskritçe kaynaklar Arapçaya çevrilmiştir. O zamana kadar gerek hadisçiler, tefsirciler, tarihçiler ve gerek tasavvuf erbabı da bilgilerinde hep vahye dayanıyorlardı."

Meriç, aynı eserinde sufilerin iman ve ihsanla ilgili ibadetlerinin de Hz. Peygamber'e gelen vahiyden kaynaklandığını söylemektedir.

Meriç, Batı'da İslam'ın yayılmasında ve insanların İslam'a girmesinde tasavvufun büyük bir rolü olduğuna, 1981 yılında *Yeni Devir* gazetesinde yayımlanan bir söyleşisinde Muhammed Hamidullah'ın "Batı toplumunda, Paris gibi bir muhitte yaşamağa başladığım zamandan beri hayretle görmekteyim ki, Hristiyanların İslâmiyet'i kabulü İslam'ı akıl yolu ile izahla değil, tasavvufi izahla olmaktadır." sözünden hareketle sorulan soruya: "Çok doğru, avam böyledir." şeklinde cevap vererek hakikatin bu olduğunu hayıflanarak dile getirmiştir.

Cemil Meriç ve Tarikatlar

Cemil Meriç'e göre tarikat, din kanunlarını ve İslamiyet'i inceleyen bir mütefekkirin seleflerinden başka bir şekilde yorumlamasıdır. Tarikatlar ise, tefekkürü küfür sayan teokratik düzenlerde zindanın duvarında açılmış iki hava deliği gibidir. Bu sebeple tarikatlar dinin anlaşılması ve yaşanmasında hayati bir fonksiyon icra etmiştir. Ancak tarikatlar bazen kolektif çılgınlıkların yaşandığı topluluklara dönüşebilirler.

Meriç'e göre tarikatlar, Hz. Peygamber devrinde teşekkül etmemiş olup sonradan ortaya çıkmıştır. Tarikatlar tarihte etkili olmuş kurumlardır ve günümüzde de etkisini sürdürmektedir.

Meriç, kendisiyle yapılan bir söyleşide düşüncelerinden etkilendiği son devir İslam âlimlerinden Said Nursî gibi tarikatlara lüzum olmadığını söylemişse de esasen insan ve toplum hayatına, ihtida hareketlerine olan önemli katkısı dolayısıyla bu görüşünde çok ısrarcı olmamış, yeri geldiğinde fertlerin yahut toplumların istifade etmesi gereken güzel bir kurum olduğunu dile getirmiştir:

"Tarikat parçalamıştır. İslam bir bütündür ve tarikatlara lüzum yoktur. Said Nursi Hazretleri gayet güzel söyler. Belki eskiden lüzum vardı, çünkü insanlar birbirleriyle temas halinde değildiler. Birçok şeyi bilmiyorlardı. Binaenaleyh tarikatlar kuruldu. İnsanları terbiye mahiyetinde birer mües-

seseydi tarikatlar. Faydalı oldular. Çoğu millet tarikatlar sayesinde İslamiyet'e gelmişlerdir. Türkler de böyle. Tarikatların büyük faydası olmuş Ben de tanıdım. Ne kadar insan geldi buraya, Fransız, İngiliz vs. Hepsi tarikat yoluyla İslamiyet'e gelmişler. Benim tanıdıklarımın çoğu da bu yolla Müslüman olmuşlardır. Realite bu. Güzel bir şey tarikat... Bir yerde güzel bir şey, çünkü insanı yalnızlıktan kurtarıyor, bir zaman içine atıyor. Yaşayan bir canlı oluyor. Yalnız dediğiniz bazı istisnaları var. Bunları bilmiyorum ama bu, Türkiye ölçüsünde mühim bir şey değil. Yani mesele 'Bir örümcek götürür Hakk'a beni.' Gelsin, nasıl gelirse gelsin. Sonra düzelir."

Meriç'e göre Hint'te Müslümanlık sufilerin belagati sayesinde kök salabilmiştir ki Dermenghem'in görüşü de öyledir. XIII. asırdan itibaren Kuzey Hint'te türbeler ve zaviyeler çoğalmaya başlamıştır. Kast rejiminin ezdiği aşağı tabakalar kurtuluşu Nakşbandilik, Şüttârîlik, Şistilik (Çeştilik olsa gerek), Kadirîlik gibi tarikatlarda aramışlardır.

Meriç'e göre Anadolu'nun Türk yurdu hâline gelmesinde *Horasan Erenleri*'nin büyük rolü olduğu gibi *İhvân-ı Safâ Risâleleri* ile tasavvuf arasında benzerlikler de vardır. Nitekim İmâm-ı Gazzâlî ile Muhyiddin İbnü'l-Arabî birçok düsturunun bu *Risâleler*'den çıkarmışlardır. İhvân-ı Safâ'nın nazariyelerinden çeşitli tarikatlar dahi doğmuştur. Hint kıtasında ilk giren tarikat Kâzeruniyye olup, bu tarikatın pîrlerinden Kebir, el emeği ile geçinen, halkla iç içe olan, Hakk'ın mihrabının gönüllerde olduğunu söyleyen bir evliyadır. Bundan dolayı da düşmanı çok olmuştur.

Cemil Meriç'in Sufileri ve Sufi Şairleri

Meriç'in eserlerinde Zunnûn-ı Mısrî, Ebu Said Harrâz, Hallâc-ı Mansûr, Gazzâlî, İbnü'l-Arabî, Sühreverdî, İbn-i Seb'in, Mevlâna, Şah Nimetullah Velî, Şeyh Gâlib ve Erzurumlu İbrahim Hakkı gibi büyük sufilerin, sufi şairlerin yanında Şehbenderzâde Ahmed Hilmi, Babanzâde Ahmed Nâim, Rıza Tefvik Bölükbaşı, Kenân Rifâî, Muzaffer Ozak ve Sâmiha Ayverdi gibi son devirde Anadolu'da etkili olmuş sûfî şahsiyetlere yer verdiği de görülmektedir. Şimdi Meriç'in bu sufilere ve şairlere ilişkin verdiği bilgilere ve yaptığı değerlendirmelerine göz atalım.

Zunnûn-ı Mısrî (öl. 859), Ebu Said Harrâz (öl. 890) ve Hallâc-ı Mansûr (öl. 922)

Meriç'e göre Zunnûn-ı Mısrî, Sâbilerin kullandıkları ıstıhlardan bazılarını, Manihenlerin ıstıhaları ile birlikte tasavvufa sızdırmıştır. Ebu Said Harrâz, Hallâc-ı Mansûr da bunlardandır.

Gazzâlî (öl. 1111)

Meriç'e göre Gazzâlî, hem "Hüccetü'l-İslâm", hem de "Zeynü'd-Din"dir. Yani dinin hem delili hem zineti, süsüdür. Delilden, zinetten kim hoşlanmaz? Bu millet, bu sırrı keşfettiği için onu baş tacı edinmiştir.

Meriç'in, "İnanmış Aydının Problemleri" başlıklı röportajının ilk sorusu olan "Hangi tarihte başladığı tartışmalı da olsa, genellikle, Gazali'den sonra İslâm düşüncesinde bir durgunluk ve içe kapanmanın ortaya çıktığı, nitekim daha sonraki devirlerde meselâ Gazali vs. çapında büyük mütefekkirlerin görülmediği biliniyor. Sizce bu durgunluk ve içe kapanmanın sebepleri nelerdir?" şeklindeki soruya verdiği cevapta Gazzâlî ile ilgili çarpıcı açıklamalar yaptığını görüyoruz:

"Cevabı ciltler isteyen çok çetin bir soru. Bizce Gazali, dış kaynaklarla münasebetini kesen ve kendi içine kapanan bir düşüncenin son büyük hamlesidir. İhvan-ı Safa risalelerinin açtığı çığır kapanmamış, İslâm düşüncesi insan düşüncesinin bütünüyle olan münasebetlerini kesmemiş bulunsaydı, çok daha cihanşümul bir inkişafa mazhar olabilirdi. Bununla beraber Gazali'yi bu düşüncenin son ve biricik hatimesi sanmak da yanlış. Gazali bütün azametine rağmen rasyonelden irrasyonelce sığınmıştır. Başka bir deyişle, çok zengin ve tefekkürün bütün cephelerini kucaklayan vahyin belli bir istikamette geliştirilmesidir. İbn Rüşd, İbn Sina, İbn Haldun, El Biruni; Safa Risalelerinin açmış olduğu çığır genişleten büyük düşünce fatihleridir. Bir kelime ile Gazali, İslam düşüncesinin son sözü değildir."

İbn Sina'nın kozmolojisinin etkisinde kalmış olan Gazzâlî'nin İslam düşüncesinin son sözü olmadığını belirten Meriç, zamanımızın düşünce adamlarından bir Gazzâlî olmalarının istenemeyeceğini ancak bunun İslami düşüncenin durduğu anlamına gelmeyeceğini de söyler. Meriç ardından şu düşüncelere yer verir: "Hiçbirimiz Gazali'yi okuyacak ve anlayacak seviyede değiliz. Ama yolumuzu aydınlatmak için bir ömür boyu çalışan muasır kıymetlerden de haberimiz yok. Bir Said-i Nursi'yi, Şehbenderzade'yi, Kenan Rifai'yi, bir Samiha Ayverdi'yi hatta bir Erol Güngör'ü kaçta kaçımız tanıyoruz? Hayranlık, mazinin fetihleri karşısında, halin, mütevazı de olsa, arayış ve buluşlarını küçümsemek hakkını vermez kimseye."

Meriç, İbn Rüşd'ün Gazzâlî'yi "cihanşümul dinlerin derin kökler saldırdığı bir dünyanın çocuğu" olarak nitelendirdiğini kaydeder.

Ali Haydar (öl. 1191)

Hakkında malumat bulamadığımız Ali Haydar, Cemil Meriç'e göre Hint sufilerinden biri olup 1191'de vefat etmiştir. Onun bugün de şiirleri çokça aranmakta ve okunmaktadır. *Si Harfi* adlı bir eseri vardır.

Muhyiddin İbnü'l-Arabî (öl. 1240)

Meriç'in eserlerinde, tasavvuf ve İslam düşünce tarihinin büyük sufi şairlerinden olan İbnü'l-Arabî hakkında, daha çok "vahdet-i vücûd" anlayışı, mektebi, *İhvân-ı Safâ Risâleleri*'ne etkisi ve Fahreddin Râzî'ye yazdığı mektubu dolayısıyla yer verdiği görülmektedir:

"Mutasavvıfların, bilhassa İbn Arabi mektebine mensup olanların ve İsrakiye'nin görüşü ise, ilahi prensip ile ilahi mebdein tecellileri arasındaki münasebetin başka bir yönü üzerinde durur... Gerçi Risaleler bir Muhiddin İbn Arabi'nin veya bir Muhiddin el-Buni'nin ezoterik ilmini içermez

ama sade ve çok defa gayet güzel bir dille tabiat görüşünün ana hatlarını açıklar... İbn Arabî, Fahrüddin Razi'ye yazdığı bir mektupta akıl ve nazar yoluyla Allah'ın bilinmeyeceğinden keşif ve ilham yoluna davet etmiştir."

Meriç'in "vahdet-i vücûd"u İbnü'l-Arabî mektebinin düşüncesi doğrultusunda kabul edip tanımladığını da burada belirtmek gerekir: "*Tasavvuf'taki vahdet-i vücüt. Vahdet-i vücüt demek Allah'la kâinat arasında cevherce ayniyet vardır, demek değildir.*"

Maktûl Sühreverdî (öl. 1191) ve İbn-i Seb'în (öl. 1270)

Meriç'e göre "İşrak" felefesinin kurucusu olarak gösterilen Sühreverdî ile sufi filozof İbn-i Seb'în, felsefi düşünce ile imani tecrübenin (sprituel) terki-bini yapan İslam Yeni-Eflatuncuları olup açıktan açığa Hermes'e dayanan bir isnat silsilesi kurmuşlardır.

Mevlâna Celâleddin Rûmî (öl. 1273)

Cemil Meriç'in yazılarında sık sık kendisinden bahsettiği sufilerden birisi de Mevlâna Celâleddin Rûmî'dir. Cemil Meriç'e göre "*Mevlânâ'nın insaniyetperverliğini, tasavvufun büyük anlayışını gerçekleştirmek henüz bir rüyadır.*"

Meriç, Zola-perest olarak nitelendirdiği Said Bey (öl. 1921) hakkında *Kırk Ambar* adlı eserinde bilgi verirken onun Mevlânâ ile ilgili şu düşüncesini iktibas etmiştir:

"Realizm mesleğinde, Hazret-i Mevlânâ bizim için tam ve kâmil bir pişvâdır (önderdir). Mesnevî-i Şerifin tasavvufa ve hikemiyâta müteallik aksamından mâdâsında (başka) yani, menâkıb ve hikâyât kısmında sırf realizm mesleği ihtiyar buyurulmuştur."

Meriç bu iktibasın akabinde Said Bey'in bu düşüncesine eleştiri oklarını yöneltmeyi de ihmal etmeyerek şunları söylemiştir:

"Hele Mesnevî-i Şerif'i realizm mesleğine dâhil bir kitap saymak, bir şaheser-i garabet. Bir defa Mesnevî'nin, tasavvufa ve hikemiyata ait olmayan kısmı var mı? O kitâb-ı müstetâb ilk beyitten son beyte kadar tasavvuf ve hikemiyat. Sonra hikemiyatın hepsi de muhayyel birtakım menâkıba dayanır. Bir kelimeyle Said Bey ne realizmi anlıyor ne Mesnevî'yi."

Meriç, Mevlânâ'nın şu sözünü de iktibas etmiştir ki oldukça dikkat çekicidir: "*Yerinde sayanlar, yürüyenlerden çok patırtı eder.*"

Meriç'e göre *Mesnevî*, Mevlânâ'nın görüşlerini kucaklayan kitabın ismidir. Şark-İslam dünyasında mesnevî denince ilk akla Mevlânâ'nın bu eseri gelir.

Hacı Bektâş-ı Velî (öl. 1271) ve Yûnus Emre (öl. 1320)

Meriç'e göre, inanmış aydınlardan Mevlânâ başta olmak üzere Yûnus Emre ve Hacı Bektâş-ı Velî'ye yakışan bir anlayış yüceliği ve bütünü kucaklayan bir sevgi beklemektedir. Çünkü Batılı aydınlarıma göre onlar hümanizmin zirveleridir: "*Müstağriplerimize sorarsanız Yunus Emre, Mevlâna, Hacı Bektaş Veli hümanizmin zirveleridir.*"

Meriç'e göre Yûnus'un kullandığı vezinler, Karacaoğlan ve Dadaloğlu'nun kullandığı vezinlerden farklı olmayıp Fuzûlî'nin, Nedim'in, Yahya Kemal'in, Ahmet Haşim'in kullandığı vezinler dahi bizimdir. Yûnus, ayrıca Karacaoğlan gibi kayalardan fıskırırçasına coşkun halk edebiyatımızın tam kendisidir.

Mahmûd Şebüsterî (öl. 1320) ve Feyzî-i Hindî (öl. 1595)

Şebüsterî, İranlı sufi şairlerdendir. Feyzî-i Hindi ise Ekber Şah devrinin önde gelen âlim, şair ve mütefekkirlerindendir. Meriç'e göre Rıza Tevfik'in hakikati ortaya koyma konusunda Ebu'l-Ala, Fahreddin Râzî, Hâfız, Mevlâna, Şebüsterî ve Feyzî-i Hindî gibi Doğu'nun birçok şair ve yazarını sahneye çıkarmış, onlardan çokça istifade etmiştir.

İbn Haldun (öl. 1406)

Mukaddime adlı eseriyle meşhur olan ve kaynaklarda daha ziyade “ünlü tarihçi, sosyolog, filozof, siyaset ve devlet adamı” şeklinde tanıtılan İbn Haldun'un sufilik yönü de olup, Ebû Mehdî Ysâ b. Zeyyâd ve İbnü'l-Hatîb gibi sûfîlerle görüşüp feyz aldığı bilinmektedir. Onun şeriata vurguyu ön plana çıkaran Şâzelî tarikatına bağlı ve Gazzâlî yolunda bir sufi olduğu belirtilmektedir. Eserlerinde yeri geldikçe İbn Haldun'un felsefesine, görüşlerine, nazariyelerine özellikle atıfta bulunan Meriç'e göre İbn Haldun akıllı, Vico sezgiyi temsil eder ki ikisi de bu alanlarda zirvedir. İbn Haldun, “Yalnızlar Burcu”ndandır. Onun *Mukaddime* adlı eseri ise âdeta bulutları dağıtan bir rüzgârdır. Günümüzde İbn Haldun ile ilgili en çok mesai harcayan ilim adamı da Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'dur.

Şah Nimetullah Velî (öl. 1431)

Şah Nimetullah Velî, kendi adıyla anılan Nimetullâhiyye tarikatının kurucusu sufi şair olup, İran'da bir tasavvuf üstadı olarak tanınmıştır. Şah Velî, Mısırlı simya âlimi Emir Aydemir Jildeki (öl. 1360)'nin *Nihâyetü'l-Tâlib* adlı eserine kendi eliyle şerhler düşmüştür.

Yazıcızâde Muhammed Bîcân (öl. 1451)

Daha ziyade kaleme aldığı *Muhammediyye* adlı eseriyle tanınmış Bayrâmî şeyh ve şairlerinden olan Muhammed Bîcân'a Meriç, adı geçen eseri dolayısıyla temas ettiği görülmektedir. Meriç'e göre *Muhammediyye* Osmanlı Dönemi'nde *Kıyas-ı Enbiyâ* ve *Ahmediyye* gibi halk nezdinde oldukça itibar görmüş eserlerdendir:

“Halk arasında itibar gören, Siret'lerle Cevdet Paşa'nın Kıyas-ı Enbiya'sı idi. Ahmediye ve Muhammediye gibi manzum eserleri bir yana bırakırsak okuma yazma bilen vatandaşlar evliya tezkereleri ile menakıb kitaplarına başvurmak zorundaydılar. Bunların hepsi de belli bir görüşü tekrarlayan ve halka anne sütüyle beraber aşılanan telkinleri sunan yan dini, yan destanî eserciklerdi.”

Fuzûlî (öl. 1556)

Klasik Türk şiirinin en büyük şairlerinden olan Fuzûlî, tezkire sahibi Ahdî'ye göre kendi eserleri ve temayüllerine göre "ehl-i tarikat" birisi olup, tasavvufu zevk edindiği hâlde, hangi tarikata müntesip olduğu belli değildir. Bu intisabın belki maddeten değil de manen olabileceği belirtilmektedir.

Hemen ifade edelim ki Meriç Fuzûlî'yi, şuurunu yoğuran hocalardan biri olarak gösterdiği şair Ali İlmî Efendi vasıtasıyla tanımıştır:

"Ali İlmî Fani, mükemmel bir edebiyat hocası ve değerli bir şairdi. Darülfünun'da şerh-i mütûn hocalığı yapmış mükemmel Farsça ve çok iyi Osmanlıca bilirdi. Kalendermeşrep bir edebiyatçı idi. Hissî ve fikrî hayatında büyük katkıları olan bir hoca hatta bir dosttu. Şiir dünyasına onun rehberliği ile girdim. Önce Âkif'i tanıdım, sonra Nabi'yi, Fuzûlî'yi, Nedim'i."

Cemil Meriç'e göre Fuzûlî'nin tasavvufunda tercüme kokusu olup, "vecd"le, istiğrakla dolu değildir. Osmanlı şairlerinde de bunu görmek mümkündür: "Fuzuli'nin tasavvufu bende daima tercüme intibai yaratır. Tasavvuf kim, istiğrak kim, Osmanlı kim?"

Meriç'e göre Fuzûlî'nin, Nedim'in, Yahya Kemal'in, Ahmet Haşim'in kullandığı vezinler, Karacaoğlan, Dadaloğlu ve Yûnus Emre'nin kullandığı vezinlerinden farklı olmayıp bizimdir.

Meriç bir yazısında "Nabi'ye, Fuzuli'ye, Nedim'e âşık" olduğunu söylerken, *Bu Ülke* adlı eserinde Tanpınar'dan bahsederken "Şimdi orada, çok sevdiği Fuzûlî'ler, Galip'ler, Nedimlerle yanyana" ifadelerini ve Dante'den bahsederken de "Bir Fuzulî'den, bir Şeyh Galip'den aldığım hazzın binde birini vermedi bana" ifadelerini kullanmıştır.

Syed Alaol (öl. 1680)

Bengalli Müslüman şair ve sufilerden olan Syed Alaol, Meriç'e göre Kazi, Nasir Mahmut, Seyit Sultan ve Ali Raqca gibi 17. asrın en meşhur Müslüman şairleri arasındadır.

Müneccimbaşı Ahmed Dede (öl. 1702)

Meriç, Osmanlı âlimi tarihçi ve sufilerinden olan Müneccimbaşı Ahmed Dede'yi, yazmış olduğu Arapça tarih kitabı dolayısıyla anarak onun bu eserinin Nedim tarafından Türkçeye tercüme edildiğini belirtmiştir: "17. yüzyıl Müneccimbaşı'nın tarihi, Arapça yazılmıştır, Nedim Türkçe'ye çevirmiştir."

Ahmed Mürşidî (öl. 1760)

Ahmed Mürşidî, 18. asır sufi şairlerinden olup, Diyarbakırlıdır. *Ahmediyye* adlı pendnamesiyle meşhurdur. Meriç, *Kültürden İrfana* adlı eserinde Mürşidî'nin söz konusu eserine temasla şunları söylemiştir: "Ahmediye ve Muhammediye gibi manzum eserleri bir yana bırakırsak okuma yazma bilen vatandaşlar evliya tezkereleri ile menakıp kitaplarına başvurmak zorundaydılar."

Erzurumlu İbrahim Hakkı (öl. 1780)

Mârifetnâme adlı ansiklopedik eseriyle tanınmış olan sufi şair, âlim ve mütefekkirlerden Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya, Meriç daha ziyade söz konusu *Mârifetnâme* adlı eseri dolayısıyla yer vermiş, bilhassa onun akıl konusundaki düşüncelerinin tesirinde kalmış, bu minvalde zaman zaman eserden İktibaslarda da bulunmuştur. Meriç, *Umrandan Uygarlığa* adlı eserinde ise İbrahim Hakkı'nın, *Mârifetnâme* adlı eserini devrinde dünyanın tek kitabı olduğunu gösterdiğini belirtmiştir.

Hâce Mirza Dard (öl. 1785)

Urdu şairlerinden olan Mirza Dard, Nakşebendî silsilesine mensup bulunan ve derviş-meşrep bir zattır. O, sufiyane hayal ve düşüncelerini sade ve akıcı bir biçimde şiirlerinde aktarmıştır. Cemil Meriç'e göre Dard, Delhi Nakşebendi tarikati şeyhlerindedir.

Şeyh Gâlib (öl. 1799)

Meriç'in, yukarıda da geçtiği üzere klasik Türk şiirinin son dönem büyük temsilcilerinden birisi olarak kabul edilen Şeyh Gâlib'den büyük bir haz duyduğunu, onu divan şiirinin büyük üstatları arasında saydığını görüyoruz: “(*Tanpınar*) *şimdi orada, çok sevdiği Fuzûlî'ler, Galip'ler, Nedimlerle yanyana... (Dante) bir Fuzulî'den, bir Şeyh Galip'den aldığım hazzın binde birini vermedi bana.*”

Mirzâ Galib (öl. 1869)

Urdu edebiyatının önde gelen şairlerindedir. Turgut Koçoğlu'nun verdiği bilgiye göre Galib'in şiirlerinde din ve tasavvuf yer almaz. Ancak ölümüne yakın zamanlarında yazdığı bazı şiirlerini renklendirmek için dinî-tasavvufi kavramlara yer verdiği görülmektedir.

Cemil Meriç'e göre Galib, Moğol Hükümdarı II. Bahadır Dönemi'nde yaşamış bir şairdir. Dili, mükemmeldir, şiirlerinin ve mensur eserlerinin bir kısmı Farsçadır. O, aynı zamanda bir ermiş, mistik bir filozoftur.

Şehbenderzâde Ahmed Hilmi (öl. 1914)

Son dönem Osmanlı fikir adamlarından olan Şehbenderzâde Ahmed Hilmi'nin Fizan sürgünü sırasında tasavvufa ve Senûsiyye hareketine ilgi duyduğunu ve Arusiyye tarikatına intisap ettiğini ve “Mihr-i Din Arûsî” müstear adını kullandığını biliyoruz.

Meriç'e göre Şehbenderzâde, Ziya Gökalp'ın yanında Kenan Rifâî ile de tanışmış bir zat olup, Sultan Hamid'e düşmandır. Bir ara Fizan'a sürülmüş, buradan Mısır'a geçmiş ve Esmerî (Arusiyye) tarikatına süluk etmiştir.

Meriç'e göre Şehbenderzâde, neslimizin büsbütün meçhulü olup, “Âmâk-ı Hayâl”i dilimizde ilk defa yazılan felsefi bir romandır. Âmâk-ı Hayâl”i karıştıran kaç Türk aydını vardır? Hilmi Bey başka romanlar da yazmıştır. Üç perdelik

bir sahne eseri de vardır. Çeşitli dergiler ve gazeteler çıkarmıştır. Darülfünun'da felsefe okutmuş, tasavvufla ilgili risaleler yazmış, Baha Tevfik'e, Celal Nuri'ye yüklenmiştir. Yaman bir polemikçidir. Kısaca o dönemin düşünce hayatına renk verenlerden birisidir.

Meriç'e göre Şehbenderzâde Hilmi, oryantalistler arasında Renan'a imtiyazlı bir yer verenlerden olup, "*Efganiler, Abduhlar Akifler zincirinin bir halkasıdır.*"

Yine Meriç'e göre Şehbenderzâde, II. Meşrutiyet Dönemi aydınlar topluluğundan olup, o ve devrin söz konusu aydınları tek tek incelenmedikçe entelektüel başarıya ulaşmak mümkün değildir: "*İkinci Meşrutiyet intelijansiyası, bir Abdullâh Cevdet, bir Rıza Tevfik, bir İzmirli, bir Said Halim, bir Mehmed Ali Ayni, bir Şehbenderzade teker teker incelemedikçe böyle bir işi başarmamız düşünülmez.*"

Meriç'e göre Şehbenderzâde, Ziya Gökalp gibi kırk dokuzunda bu fâni âlemden göçmüştür. Galatasaray Lisesinde okumuş, Kenan Rifâî ile tanışmış ve Sultan Abdülhamid'e düşman olmuş bir şahsiyettir: "*Şehbenderzade kırkdokuzunda ölmüş, Ziya Gökalp gibi. Galatasaray'da okumuş. Kenan Rifai ile tanışmış mı? Neden tanışmasın! O da bütün çağdaşları gibi Sultan Hamid'e düşman.*"

Babanzâde Ahmed Nâim (öl. 1934)

Babanzâde son devir Osmanlı müderris, mütercim, mütefekkir, âlimlerinden olup, aynı zamanda kayınpederi, Halvetî ve Melâmî şeyhi, Fatih türbedârı Ahmed Âmiş Efendi'nin de (öl. 1920) e müntesiplerindedir. Meriç'e göre Babanzâde, kalabalık içinde kaybolan herhangi bir fâni değildir. *Buhârî*'nin hadis tercümesine Zebidî'den çevirdiği *Tecrid-i Sarîh* isimli kitabı eklemiş, ayrıca beş yüz sayfaya yakın mükemmel bir ön söz de yazmıştır. *Sırât-ı Müstakîm* ve *Sebilü'r-Reşâd* dergilerindeki makaleleri ise İslami ilimlerdeki yetkinliğine su götürmez birer delildir. Hem Galatasaray Lisesinde, hem İstanbul Darülfünununda uzun zaman hocalık yapan bu yüce himmet sahibi zat, yalnız Doğu ilimlerine değil, çağdaş Batı ilimlerine de aşinadır. Fonsgrive'den çevirdiği *İlmü'n-Nefs*, felsefe istilahlarımızı merak edenler için bugün de çok değerli bir kaynaktır. Bu üstadın hatırasına şükranlarımızı sunmamız gerekir. O, maalessif tamamlanmayan *Türk İslâm Ansiklopedisi*'nin de yazı ailesindedir. Çağımız onun kadir kıymetini bilememiştir. Onun *Meydan-Larousse*'da, *İslâm Ansiklopedisi*'nde ismi dahi yoktur. Bu şapşal kadirbilmezlik, bir nesli töhmet altında bırakacak bir yobazlık örneğidir.

Burada hemen belirtelim ki Meriç, aşağıda da ifade edileceği üzere Rıza Tevfik'i kendisine üstat saydığı gibi Babanzâde'yi üstat olarak olarak görmüştür: "... Üzülerek altını çizelim: Yankıları hâlâ sürüp giden bu tatsız tartışmada Rıza Tevfik, fikir ve vicdan hürriyetini savunmaktadır. Naim bey üstadımız ise belki içinde bulunduğu çevrenin baskılarıyla fâni ve minnacık kinlerin tercümanı olmuştur: Allah her ikisine de rahmet eylesin."

Rıza Tevfik Bölükbaşı (öl. 1949)

Rıza Tevfik Bölükbaşı'nın daha ziyade "Feylesof" lakabıyla meşhur olduğunu, Rumeli seyahatlerinin birinde bir Bektâşî tekkesinde kaldığını, Bektaşî şeyhi Edib Harâbî Baba (öl. 1916)'dan el aldığı, *Muhibbân* adlı haftalık Bektaşî gazetesinin başyazarlığını yaptığını, yazdığı nefeslerinde Nesîmî'yi bile geride bıraktığını, Cemet Huart ile birlikte hazırladığı *Les Textes Haurufis (Hurûfîlik Metinleri)* adlı eserinin 1909'da Leiden'de basıldığını ve Edhem Efendi'nin meşîhatı zamanında (1855-1904) Üsküdar Özbekler Tekkesi'ne devam ettiğini biliyoruz.

Rıza Tevfik'i kendisine üstat sayan Meriç'e göre, dilimizde yazılan en geniş, en özgün, en değerli felsefe dersleri onun imzasını taşımaktadır. Türkçenin tek felsefe kamusunu o yazmıştır. Stuart Mill'in "şâkird-i irfânı" olduğunu söyleyerek övünmüştür. Kendi kendini yetiştirmiş alaylı bir felsefecidir, zevkperest ve şımarık bir çöküş devri münevveridir. Peki, faikiyetinin sırrı nedir? İrsiyet mi? Terbiye mi? Çevre midir? İrsiyet, hiçbir zaman güvenilmeyecek bir muammadır. Üstat, bir azınlık mektebinde, sonra Galatasaray'da ve nihayet Tıbbiye'de okumuştur. Bunlar birer imtiyaz elbette. Genç yaşında yabancı dil öğrenmiş ve etrafındaki mevaşiden ayrılmıştır. Farsçası sağlamdır. Arapçası oldukça metindir. Fransızcayla İngilizceyi bilmektedir. Yani hem yaşadığı dünyanın hem de Avrupa'nın irfan mirasına konmuştur.

Meriç'e göre Rıza Tevfik, Batı'nın kültürü ile Doğu'nun irfanını kaynaştıran nadir düşünce adamlarından birisidir. Üstat, Yeni Eflatunculuğun şiirimizde ne büyük izler bıraktığını birçok makalelerinde göstermiştir. Abdullah Uçman tarafından yayımlanan, tasavvuf ve tarikatlarla ilgili yazıları ufkunun ne kadar geniş olduğunu ispat etmektedir. İlim ve felsefenin acze düştüğü yerde şiire başvurması bundandır.

Meriç'e göre Rıza Tevfik, "*Subhane mâ-arefnâke hakka ma'rifetike yâ Ma'rûf*" kavlini ispat için Doğu'nun bir çok şair ve nasirini sahneye çıkarmıştır ki bunlar, Ebu'l-Alâ, Fahreddin-i Râzî, Hâfız, Mevlâna, Şebüsterî ve Feyzî-i Hindî'dir. Bu ölümsüzler arasında çok sevdiği Hamid'i de unutmamıştır.

Meriç, Rıza Tevfik'in tasavvufla yakından ilgilenmesine rağmen Hint'le ilgili bilgisinin çağdaşlarından farklı olmadığını ve büyük *Kamus-ı Felsefe*'sinde Hint'le ilgili bir tek sayfanın dahi yer almadığını belirtmektedir: "*Tasavvufla yakından ilgilenmesine rağmen Hint hakkındaki bilgisi diğer çağdaşlarınınkinden farksızdır. Koca Kamus-u Felsefe'de Hint'le ilgili tek sayfa yok.*"

Meriç, *Bu Ülke* adlı eserinde ise "*Kamus-u Felsefe yazarı geniş tecrübesine rağmen mâbedi pencereden seyrederek, içeri girmez. Daha sonrakiler mâbedin varlığından bile habersiz*" diyerek Rıza Tevfik'in düşüncelerinin derinlikli olmadığına dikkatleri çeker.

Meriç, Rıza Tevfik'e Türkçenin en güvenilir lügatini de sormuş o da "*tereddüt etmeden Redhouse'un Lexicon'u*" olduğunu söylemiştir.

Meriç'e göre Rıza Tevfik, geniş ufuklu, hoşgörülü bir aydın olup, asla bağnaz değildir. Şayet Rıza Tevfik bugün yaşamış olsaydı, aydınlarımız onu bir kaşık suda boğardı: “Rıza Tevfik’ten sonra bir ‘ateizm’ maddesi yazılabilir mi? Hayır, çünkü kucağında yaşadığımız çevre Rıza Tevfik’in okuyucularıyla kıyaslanmayacak kadar bağnaz. En masum yazılarda suç arayan aydınlarımız, bugün Rıza Tevfik’i bir kaşık suda boğarlardı.”

Velhasıl Meriç'e göre Rıza Tevfik, Doğu ve Batı'yı anlamak ve değerlendirmek isteyen sonsuz birecessüs sahibidir. Şair olmadan önce, mütefekkindir. Yasak bölge tanımayan serazat ve hürendiş bir zekâdır. Abdülhak Hâmid'in şairliği-ne hayran fakat Fikret'in dürüst ve nezih mizacı da onu büyülemiştir.

Kenan Rifâî (öl. 1950)

Son dönem Rifâî şeyhlerinden olan Kenân Rifâî'nin Balıkesir'de idadi müdürlüğü yaptığı sırada annesinin mürşidi Üveysî-Kadirî Edhem Şâh'a intisâb ederek “seyr u sülük”unu tamamladığı ve Medîne-i Münevvere'de İdâdî-i Hamîdî Müdürlüğü görevini yaptığı sırada Seyyid Ahmed Rifâî neslinden “Şeyhu'l-Meşâyih” Hamza Rifâî'den tarikat icazeti aldığı malumdur.

Meriç'in Kenân Rifâî ile ilgili olarak *Jurnal* adlı eserinde “Sait Nursi ile Kenan Rifai” başlığı altında epeyce düşünce serdettiğini görüyoruz. Nitekim Meriç onun hakkında şunları söylemektedir:

“Sait Nursi ile Kenan Rifai. Biri medrese öteki tekke. Kenan Rifai bir ondokuzuncu asır entelektüeli. Bir eski Galatasaraylı, İmparatorluğun uçsuz bucaksız coğrafyasında yıllarca dolaşmış. Geniş birecessüs. Büyük bir asimilasyon gücü. Zengin bir tecrübe. Bir parça Hint, bir parça Mevlâna. Ve kanma bilmeyen bir yaşama susuzluğu. O da bir tekrar. Ama şeriatın katı kaidelerine mahpus değil. Aşkı dinleştiren bir Tanrı adamı. Müslümandan çok deist. Daha doğrusu panteist. Maddecilikle zehirlenen bir çağa ancak bu esnek, bu her şeyi kucaklayan inanç sesini duyurabilirdi... Yusuf Kenan zarif bir salon adamı. Herkesin nabzına göre şerbet vermesini biliyor. Büyüleyici bir sesi, yakışıklı cehresi var. Daha çok kadınları cezbedişi bundan. Medreseden çok tekke.”

Meriç'e göre Kenan Rifâî ile Said Nursî aynı ilahi kaynaktan feyz alan birer büyük düşünce adamıdır. Bugünün aydını, her ikisini de tanımak ve getirdikleri aydınlıktan faydalanmak zorundadır.

Tâhirü'l-Mevlevî (öl. 1951)

Meriç, son devir mesnevihan, edebiyat tarihçisi, muharrir, gazeteci, müderris ve şairlerinden olan Tâhirü'l-Mevlevî'ye, onun telif ettiği *Edebiyat Lügati* dolayısıyla temas ederek eserin daha deli dolu, daha sıcak olduğunu ve okurken yazar âdeta okuyucunun karşısındaymış gibi bir izlenim verdiğini, medrese ile tekkenin farkının eserden rahatlıkla hissedildiğini belirtmektedir:

“Tâhirü'l-Mevlevî'nin Edebiyat Lügati daha deli dolu, daha sıcak. Kitabı okurken, yazar karşınızdadır. Belki de medrese ile tekkenin farkı... Der-gâh'ın (Yayımları) Ansiklopedisinde Tahirü'l-Mevlevî'nin derbeder ka-lenderiliğine yer verilmemiştir.”

Said Nursî (öl. 1960)

Son dönem İslam âlimlerinden olan ve “Nur” hareketinin kurucusu olarak gösterilen Said Nursî'nin, Kâdiriyye tarikatının pîri Abdülkâdir Geylânî'den Üveysî yolla feyizlendiğini, İmâm-ı Gazzâlî, Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Muham-med Bahâüddin Nakşbend, İmâm-ı Rabbânî, Erzurumlu İbrahim Hakkı gibi büyük sufi şahsiyetlerin görüşlerinden, eserlerinden etkilendiğini, yeri gel-dikçe risâlelerinde onlardan iktibaslarda bulunduğunu biliyoruz.

Meriç'e göre Nurs köyünden olan Said Nursî, bir kavga, düşünce adamı olup, şeyh yahut arif değildir, medreseden geldiği için olsa olsa âlim olarak anılabi-lir. Kurucusu olduğu Nur Hareketi bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu hareket esasen yirminci yüzyıl başlarında ortaya çıkmış bir dinî cereyan olup kesinlik-le herhangi bir tarikatla alakası yoktur. Ne var ki Türk toplumunun tasavvuf ve tarikatlara eğilimli olmasından dolayı zaman içerisinde bu hareketin bazı kollarında bir tarikatlaşma temayülü belirmiştir.

Meriç'e göre Nursî, nasların katı ve karanlık duvarları arkasından konuşması hasebiyle hitap ettiği toplum gerçek olmayıp muhayyeldir. Bu muhayyel top-lum, onun sesine kulak verdiği zaman varlık kazanmıştır. Nitekim tek parti devrinde âdeta kabuğuna çekilen yüz binlerce insan bu sesin cazibesıyla uy-kudan uyanmış, topyekûn ve kesif bir havariler ormanını teşkil etmişlerdir. Onun kaleme aldığı *Nur Risâleleri* ise bir fırtına rüzgârına benzemektedir. Bu rüzgârın zaman zaman boğuk, zaman zaman heybetli yankıları da olmaktadır. Elli sene önce müjdelediği rüya, umut edilir ki gerçekleşir.

Nursî'yi “celâdet demek, şahsiyet demek, kahramanlık demek” şeklinde tanı-tan Meriç, onun hakkındaki iltifatlarına şöyle devam etmektedir: “*Bir mânâyı tek başına bütün husumet dünyasına karşı müdafaa etmiş adamdır. Neden celâdet demeyeyim. Müdafaa ettiği fikirleri zaten Kur'an-ı Kerim... Kur'an'ın bir nevi şai-ridir. Bir Müslüman mütefekkindir ve başlıca hususiyeti celâdettir.*”

Yine Meriç göre, Ali Şeriatî'nin karşısında celâdeti temsil eden Nursî, Karl Marx'tan hareket ve vasıtalar bakımından farklılık arz etse de gayeleri bakı-mından birbirlerine çok yakın durmaktadırlar: “*Bediüzzaman Hazretleri İsla-miyet'e dayanarak bunları söylüyor. Marx ise doğrudan doğruya insaniyete daya-narak, yani insan aklına güvendiği için bunları söylüyor. İnsan aklı bunları ger-çekleştirecek, gerçekleştiremezse insanın kendisi yok olacak. Bediüzzaman semavi naslara dayanıyor. Çok daha sağlam, çok daha derin kökleri var. Ama gerçekleştiri-lmesini istediği ve düşündüğü hürriyetlerle, Marx'ın gerçekleştirilmesini istediği ve düşündüğü hürriyetler arasında bir fark yoktur... Ancak bunların ikisinin aynı olmasına imkân ve ihtimal yok. Çünkü hareket noktalan çok farklı. Vasıtalar elbet-te birbirinden çok farklıdır. Fakat netice itibarıyla gaye çok yakındır, çok yakındır.”*

Necip Fazıl Kısakürek (öl. 1983)

Son devrin önde gelen Türk şair, yazar, düşünce adamı ve sufilerinden olan, Büyük Doğu hareketinin kurucusu Necip Fazıl'ın "Giriş" kısmında da ifade edildiği üzere Nakşi-Hâlidî şeyhi Seyyid Abdülhakim Arvasî'den (öl. 1943) el aldığını biliyoruz.

Yukarıda da geçtiği üzere Meriç, Necip Fazıl'ın öncelikle değerli bir şair, çok iyi bir hatip, Abdülhakim Arvasî'nin terbiyesinden geçmiş, onun tesiri altında kalmış bir derviş ve onu tanıdıktan sonra zaten kendini bulmuş bir şahsiyet olarak tanıtmıştır.

Kültürden İrfana adlı eserinde ise Necip Fazıl'ın dergilerde yayımlanan denemelerini *İdeolocya Örgüsü* başlığıyla kitaplaştırdığını belirten Meriç, *Jurnal* adlı eserinin bir yerinde "Yani dilimle, zevklerimle, heyecanlarımla, yarımıla Büyük Doğu kadrosundanım." diyerek onunla aynı düşünce dünyasını paylaştığını söylerken, diğer yerinde "Necip Fazıl, Nihal Atsız, Osman Yüksel Serdengeçti gibi bir dava adamıydı. Yaşıyorlardı ve bağıryorlardı." şeklinde tanıtmıştır.

Meriç'e göre Necip Fazıl'ın en dikkate değer yanı bir davaya baş koymuş olmasıdır. O, davasını yaşayan, onun uğrunda kavgaya giren bir adamdır. Aynı zamanda "Kaldırımlar" şairi olan Necip Fazıl, yazı hayatına *İctihat*'ta başlamış olmasının günahını unutturmak istemiş, bundan dolayı da eski hamisini her vesile ile tartaklamıştır.

Muzaffer Ozak (öl. 1985)

Vaiz, sahaf ve Halvetî-Cerrâhî şeyhi olan Muzaffer Ozak'ın ilk tahsilini babasının medrese arkadaşı Uşşâkî şeyhi Abdurrahman Sâmi Saruhânî'nin himayesinde yaptığını, henüz on sekiz yaşındayken şeyhini ve hocasını kaybettiğini, Vezneciler Camisi'nde imamlık yaptığı sırada "ikinci mürşidim" dediği Halvetî-Şâbânî şeyhi Maraşlı Ahmed Tâhir Efendi'ye intisap ettiğini ve ondan Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin *Fütûhât-ı Mekkiyye* ve *Fusûsü'l-Hikem* okuduğunu, yedi yıl boyunca her gün dükkânına gelip karşılaştığı müşkülleri cevaplandıran Ahmed Tâhir Efendi'den tasavvufun bütün inceliklerini öğrendiğini, Maraşlı'nın 1954'de vefatından sonra Kâdirihâne'ye ve Kasımpaşa Aynî Ali Baba Rifâi Tekkesi'ne devam ettiği dönemde kendisine Kâdiriyye tarikatından hilâfet verilmek istendiğini fakat kendisi, istiharesinde gördüğü ve çocukken Arapça hocası Açıkbaş Mustafa Efendi'nin Fâtihi Camisi'nde elini öptürüp başarısı için kendisinden dua niyaz ettiği Halvetî-Cerrâhî şeyhi Fahreddin Efendi'ye (Erenden) intisap ettiğini, 1965 yılında halife tayin edildiğini, 1966'da şeyhinin vefatı üzerine Nûreddin Cerrâhî Tekkesi'nin on dokuzuncu türbedarı ve postnişini sıfatıyla irşat görevine başladığını biliyoruz.

Meriç, *Jurnal* adlı eserinin bir yerinde Muzaffer Ozak'ın Amerika'da irşat vazifesinde bulunduğunu belirtirken, diğer yerinde âlimlerin "muhibb-i vefa şiarı", "âriflerin dost-u cefakârı", "tasavvuf ehlinin yâr-ı gârı" olduğunu, bir başka yerde ise son kitabının İngilizceye çevrildiğini, aşk hakkında tasavvufi bir eseri olduğunu, Hollandalı bir Müslümanın, hazretin öteki kitaplarını da

çevirdiğini, bu kitabın belki İslam düşüncesinin ezeli yönlerinden birini dile getirdiğini, Amerikan Müslümanlarının belli ki İslamiyet'in bu yönlerini merak ettiklerini belirtmektedir.

Sâmiha Ayverdi (öl. 1993)

Son dönem Türk mütefekkir ve yazarlarından olan Sâmiha Ayverdi'nin "Ümm-i Ken'an Dergâhı" şeyhi Kenan Rifâî ile tanıştığını ve ona intisabından sonra hayatının tamamını tasavvuf dairesi içinde yaşadığını, şeyhinin fikirlerini insanlara yayma, onlara ulvi aşkı anlatma derdine düştüğünü, Rifâîlik ile İslam'ın yirminci asırdaki yorumunu içine sindirdiğini biliyoruz. Ayverdi'yi Kenan Rifâî dışında etkileyen Mevlânâ ve Yûnus Emre gibi sufiler olmuştur.

Meriç, Ayverdi'ye ilişkin *Jurnal*'de şu ifadelere yer vermiştir: "*Samiha Ayverdi Hanımefendi'ye, Davası bir, cephele ayrı... Küfre, hamakate, ihanete kılıç sallarken nam-ı bülendiniz daima bir vesile-i teşvik oldu. Hürmetlerimle.*" Meriç, mezkûr eserin bir başka yerinde ise onun "Kölelikten Efendiliğe" adlı risalesinin de unutulup gittiğini söylemektedir.

Meriç; Said Nursî, Şehbenderzâde Ahmed Hilmi, Kenan Rifâî ve Erol Güngör'ün yanında Sâmiha Ayverdi'yi de tanımamız ve okumamız gerektiğini vurgulayarak şunları söylemektedir: *Bir Said-i Nursi'yi, Şehbenderzade'yi, Kenan Rifai'yi, bir Samiha Ayverdi'yi, hatta bir Erol Güngör'ü kaçta kaçımız tanıyoruz?*, "*Cevdet Paşa ve Tunuslu Hayrettin'den başlayarak, Samiha Ayverdi ve Erol Güngör'e kadar uzanan düşünceler zincirinin üzerinde eğildiği son derece önemli sorular...*", "*Cevdet Paşa'dan, Ahmet Mithat'tan, Sait Halim'den veya Samiha Ayverdi ile Erol Güngör'den vazgeçelim demiyorum.*", "*En azından bir Erol Güngör, bir Samiha Ayverdi ibret ve dikkatle okunmalıdır.*"

Sonuç Yerine

Son dönemde yetişmiş münevverlerimizden birisi olan Cemil Meriç, bir sufi olmamakla birlikte tasavvufu dolaylı olarak ilgilenmiş ve ondan etkilenmiştir. Onun kişiliğinin tasavvufa özellikle mistisizme yakın durduğunu söylemek mümkündür. Münzevi bir şahsiyet oluşu bunun açık bir göstergesidir. Meriç, âdeta "Miskinler Tekkesi" olarak nitelendirdiği fildişi kulenin âdeta bir dervişidir.

Meriç'e göre tasavvuf, efendilik, nefse hâkimiyet ve mukaddesata hürmet anlamında bir hümanizmdir. Aklın kavrayamadığı hakikatlere, tasavvuf ve vahiy yolu ile erişebilmek mümkündür. Ona göre tasavvufa Hint mistisizmi ve düşüncesinin, Hristiyanlık ve Yeni-Eflatunculuğun tesiri olsa da esasen tasavvuf *Kur'an* ve sünnet kaynaklıdır. Bugün Batı'da Müslüman olanlar tasavvuf yoluyla, bir başka deyişle tasavvufun gönülleri kuşatıcı diliyle İslam'ı kabul etmektedirler.

Meriç'e göre tarikat, din kanunlarını ve İslamiyet'i inceleyen bir mütefekkirin seleflerinden başka bir şekilde yorumlamasıdır. Tarikatlar, tefekkürü küfür sayan teokratik düzenlerde zindanın duvarında açılmış iki hava deliği gibidir.

Meriç'e göre Hint kıtasında İslam'ın kök salması sufilerin belagati sayesinde olmuştur. Nitekim Kast rejiminin ezdiği aşağı tabakalar kurtuluşu Nakşibendilik, Şüttârîlik, Şistîlik (Çeştilik olsa gerek), Kadîrîlik gibi tarikatlarda aramışlardır.

Meriç eserlerinde Horasan Erenleri, İhvân-ı Safâ gibi tasavvufi zümreler ile Kâzeruniyye tarikatı üzerinde de durmuştur. Nitekim Anadolu'nun Türk yurdu hâline gelmesinde *Horasan Erenleri*'nin büyük rolü olmuştur. *İhvân-ı Safâ Risâleleri* ile tasavvuf arasında benzerlikler de vardır. Hint kıtasında ilk giren tarikat Kâzeruniyye olup, bu tarikatın pîrlerinden Kebir halkın gönlünde taht kurmuş bir velidir.

Meriç eserlerinde Zünnûn-ı Mısırî, Ebu Said Harrâz, Hallâc-ı Mansûr, Gazzâlî, Ali Haydar, Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Maktûl Sühreverdî, İbn-i Seb'în, Mevlâna Celâleddin Rûmî, Hacı Bektâş-ı Velî, Yûnus Emre, Mahmûd Şebüsterî, Feyzî-i Hindi, İbn Haldun, Şah Nimetullah Velî, Yazıcızâde Muhammed Bîcân, Fuzûlî, Syed Alaol, Münecimbaşı Ahmed Dede, Ahmed Mürşidî, Hâce Mirza Dard, Erzurumlu İbrahim Hakkı, Şeyh Gâlib, Mirzâ Gâlib gibi ilk ve klasik dönem sûfî şahsiyetlerine çeşitli vesilelerle zikredip değindiği gibi Şehbenderzâde Ahmed Hilmi, Babanzâde Ahmed Nâim, Rıza Tevfik Bölükbaşı, Kenân Rifâî, Tâhirü'l-Mevlevî, Said Nursî, Necip Fazıl Kısakürek, Muzaffer Ozak, Sâmiha Ayverdi gibi son dönemde etkili olmuş ilmî, edebî yönden güçlü ve tasavvufi yönleri de bulunan şahsiyetlere temas etmiştir.

Meriç'in mezkûr şahsiyetlerden kendisine yakın gördüğü ve tanınmasını istedikleri, Şehbenderzade Ahmed Hilmi, Kenan Rifâî, Sâmiha Ayverdi ve Muzaffer Ozak'tır. Meriç'in eserlerinde ayrıca "Feylesof" diye şöhret bulan, Bektâşî şeyh ve şairlerinden Edib Harâbî Baba'dan da el almış bulunan Rıza Tevfik Bölükbaşı ile müderris, mütercim, mütefekkir, âlim, Halvetî-Melâmî şeyhi, Fatih türbedarı Ahmed Âmiş Efendi'ye intisaplı Babanzâde Ahmed Nâim'e "üstadım" demesi oldukça dikkat çekici olup üzerinde durulması gereken bir konudur.

Netice itibarıyla Doğu'nun, Batı'nın, Anadolu'nun, Avrupa'nın, Hint'in önde gelen şairlerini, yazarlarını, aydınlarını, âlimlerini, sufilerini, mistiklerini çok iyi bilen, onların eserlerinden bir hayli istifade eden ve münzevi bir deriş karakterine sahip olan Meriç'in, tasavvuf ve tarikat kültüründen, sufilerden, sufi şairlerden bilinenlerin aksine bir hayli yararlandığı anlaşılmaktadır. Onun duygu ve düşünce dünyası hakkında araştırma yapanların bu hususu göz önünde bulundurmaları faydalı olacaktır.

Kaynaklar

Bardakçı, Mehmet Necmettin, *Doğuştan Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2015.

Bölükbaşı, Rıza Tevfik, *Tekke ve Halk Edebiyatı Makaleleri*, haz.: Abdullah Uçman, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015.

Döğen, Şaban, *Risâle-i Nur ve Tarîkat*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul 1998.

Günaydın, Yusuf Turan, “Cemil Meriç’te Tasavvuf Üzerine Bölük Pörçük Notlar”, *Hece Dergisi Cemil Meriç Özel Sayısı*, Yıl: 14, Sayı: 157, Ocak 2010, s. 198, 201.

Karahan, Abdülkadir, “Fuzûlî”, *DİA*, C XIII, s. 242.

Karahan, Abdülkadir, *Fuzûlî, Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti*, MEB Yayınları, İstanbul 2001.

Koçoğlu, Turgut, “Urdu Şairi Mîrzâ Gâlib ve Dîvân Şairi Haşmet’in Şarap Redifli Gazelleri Üzerine Bir Mukayese Denemesi”, *Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 32, s. 153.

Meriç Yazan, Ümit, *Babam Cemil Meriç*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.

Meriç, Cemil, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, yay. haz.: Mahmut Ali Meriç, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.

Meriç, Cemil, *Bu Ülke*, yay. haz.: Mahmut Ali Meriç, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.

Meriç, Cemil, *Işık Doğudan Gelir*, yay. haz.: Mahmut Ali Meriç, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

Meriç, Cemil, *Jurnal 1955-65*, C I, yay. haz.: Mahmut Ali Meriç, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.

Meriç, Cemil, *Jurnal 1966-1983*, C II, yay. haz.: Mahmut Ali Meriç, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

Meriç, Cemil, *Kırk Ambar (Lehçetü'l-Hakâyık)*, C II, yay. haz.: Mahmut Ali Meriç, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

Meriç, Cemil, *Kırk Ambar Rümuz-ül Edeb*, C I, yay. haz.: Mahmut Ali Meriç, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

Meriç, Cemil, *Kültürden İrfana*, yay. haz.: Mahmut Ali Meriç, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

Meriç, Cemil, *Mağaradakiler*, yay. haz.: Mahmut Ali Meriç, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

Meriç, Cemil, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, yay. haz.: Ümit Meriç, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

Meriç, Cemil, *Umrandan Uygarlığa*, yay. haz.: Mahmut Ali Meriç, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

Şahin, Harun, “*Cemil Meriç’in Eserlerinde Özel İsimler ve Özel Anlam Yüklenmiş Kelimeler*”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ERÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2006.

Şimşek, Selami, “Cemil Meriç ve Tasavvuf”, *Doğumunun 100. Yılında Cemil Meriç Sempozyumu (5-6 Mayıs 2016) Bildiriler Kitabı*, ed. M. Muhsin Kalkışım vd., Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, Gümüşhane 2016, s. 86-111.

Toker, Halil, “Urdu Şiirine Genel Bir Bakış”, *Şarkiyat Mecmuası*, Sayı: 8, 1998, s. 295.

Topuzoğlu, Tevfik Rüştü, “Ozak, Muzaffer”, *DİA*, C XXXIV, s. 16-17.

Türer, Osman, *Anahatlarıyla Tasavvuf*, Seha Neşriyat, İstanbul 1998.

Uçman, Abdullah, “Şehbenderzâde Ahmed Hilmi”, *DİA*, C XXXVIII, s. 424.

Uysal, Enver, “İhvân-ı Safâ”, *DİA*, C XXII, s. 1-2.